

A politika, az oktatásügy és a neveléstudomány az 1950-es, '60-as és '70-es évek szocialista Jugoszláviájában (Vázlat)

Sütő Erika*

DOI: 10.21549/NTNY.35.2021.4.5

A tanulmány a vizsgált korszak politikai-társadalmi jellemzőinek tükrében elemzi a jugoszláv szocialista oktatáspolitikai történéseket. Azokkal a pedagógiai és politikai-ideológiai folyamatokkal foglalkozik, amelyek az elemzett időszakban hatást gyakoroltak a közoktatásra. A második világháború után a gyökeres politikai-ideológiai változások igazodtak a Jugoszláv Kommunista Párt és Tito hatalmi érdekeihez, ennek függvényében többször módosítottak az alkotmányon, a törvényeken, az oktatási rendszeren. A decentralizációs és centralizációs folyamatokat a szakirodalmi feldolgozások, politikai dokumentumok, törvények mellett az '50-es évek tantervének és a '70-es évek tanterveinek összehasonlításával mutatjuk be.

Kulcsszavak: Jugoszlávia, öngazgatás, oktatáspolitikai, oktatási reform

Bevezetés

Európában a második világháborút követő évtizedekben a nyugati kapitalista és a kelet-európai szocialista hatalmi blokkban egyaránt megjelentek az iskolaszervezeti átalakítást sürgető, osztályszempontú oktatási reformok. Az egyenlősítő iskolapolitikák receptje, tematikája a kétpólusú Európa országokban csupán ideológiai hasonlóságot mutat. Nyugaton a kormányzati politika egyenlősítő volt, viszont a jellege és az iránya sokféle. Az egységes alapfokú oktatás gondolata már jelen volt Európában a kommunista vagy szociáldemokrata baloldali gondolkodásúak körében, de terveikből, például az 1944-ben született Langevin-Wallon koncepcióból alig-alig valósult meg valami, ezzel szemben Kelet-Európában közvetlenül a háború után mindenütt létrehozták az egységes általános iskolát (Sáska, 2016, p. 246).

Sáska Jugoszlávia kivételével áttekintette az egységes és általános képzés megteremtésének körülményeit a szovjet érdekszférába tartozó kelet-európai országokban, s megállapította, hogy a kommunista pártok által képviselt moszkvai politikai terv az általános iskola programja tekintetében összehangoltan valósult meg (Sáska, 2016, p. 251). A szerző szerint nem az egységes általános iskola koncepciója volt szovjet termék, hanem a megvalósulásából fakadó politikai haszon learatása, ami a kommunista pártok módszertanának része volt a hatalom megszerzéséhez (Sáska, 2016, p. 247). Sáska valószínűsíti, hogy a tervet és a politikai-technikai módszertant a Szovjetunióban dolgozták ki, s implementációját innen irányították: „az egyenlőséget ígérő oktatási rendszer kialakításának, s az előző rendszer okozta aluliskolázottságból származó hátrányok kompenzálásának az ígérete a hatalomba kerülés tervének [...] egyik ígérete lehetett” (Sáska, 2016, p. 240).

A második világháború utáni Jugoszláviában a hirdett hivatalos ideológiában változások következtek be annak függvényében, hogy az országot irányító Jugoszláv Kommunista Párt és annak vezetője, Tito hogyan tudta megszerezni, illetve megtartani a hatalmat. Ezek az ideológiai változások nyomon követhetőek az okta-

* Tanársegéd, SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, suto.erika@szte.hu

táspolitikai alakulásában is. A tanulmány röviden kitér az 1945 és 1948 közötti időszakra, az egységes és általános iskola bevezetésének körülményeire, de fókuszában a Sztálinnal kialakult konfliktus után megreformált jugoszláv közoktatás és annak politikai, ideológiai háttere áll. 1948 után a titói Jugoszlávia sajátos, különutas politikája, Nyugat-nyitottsága hatással volt a közoktatásban végbemenő reformokra. 1968 után ismét váltás történt, a nyugati kapcsolatok visszaszorítása, visszarendeződés, konzervatív fordulat következett a politikában és az oktatásban is. A három évtizedig zajló reformok illeszkednek azok közé a közoktatást átalakító kísérletek közé, melyek Nyugat-Európában és a Szovjetunióban is más-más jelleggel ugyan, de bekövetkeztek ebben az időszakban, és ahogyan a politikában különutasságról beszélhetünk, úgy az oktatáspolitikai is tükrözi ezt a sajátos helyzetet.

A főként szakirodalmi feldolgozásra építő tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a vizsgált korszak politikai jellemzőinek tükrében elemezze az oktatáspolitikai történéseket, feltárja a politikai gondolkodás irányainak alakulását. A dolgozat korabeli szakanyagok, szerb, angol nyelvű források, dokumentumok, eszmetörténeti és történelmi szakirodalom továbbgondolásával igyekszik megmutatni a második világháború utáni jugoszláv oktatáspolitikai alakulását.

Az utóbbi évtizedben elkezdődött a szerb és a horvát nyelvterületen a volt Jugoszlávia történetének tudományos feldolgozása (Perović, Roksandić, Velikonja, Höpken, & Bieber, 2017; Petrović, Vučinić, & Nesić, 2018). Ezzel együtt a vizsgált korszak oktatásával kapcsolatban is megjelentek publikációk (Vujišić-Živković & Spasenović, 2010; Vujišić-Živković, 2015), illetve két doktori disszertáció is született. A belgrádi egyetem történésze, Sanja Petrović Todosijević előbb a hét-, majd a nyolcosztályos általános iskola kialakulását vizsgálta az 1944 és 1958 közötti időszakban (Petrović Todosijević, 2018), Jana Bačević pedig a CEU hallgatójaként azt kutatta, hogy Jugoszláviában az oktatási reformok hogyan reflektáltak a társadalmi és politikai folyamatokra, és hogyan alakították azt a második világháborútól kezdve a posztjugoszláv társadalmakig (Bačević, 2014). A kutatott témakörben 2014-ben szerveztek először tudományos konferenciát a Belgrádi Egyetemen Oktatás és szocialista pedagógia Jugoszláviában 1945-1990 címmel.¹

Dolgozatom a pedagógia és a politika viszonya felől, azaz az adott közoktatási rendszer és a hatalom kapcsolata felől közelíti meg az adott korszak ('50-es, '60-as, '70-es évek) jugoszláv közoktatásának történetét. Az oktatás a politikai rendszerek stabilitásának egyik eleme, szerepet játszik egy-egy politikai rendszer elfogadottságának, legitimitációjának megteremtésében. Minél autokratikusabb egy társadalmi berendezkedés, annál inkább törekszik saját kizárólagos ideológiájának a megvalósítására. Ezek a törekvések megjelennek az oktatási rendszer átalakításában, a tantervek és a nevelés céljaiban, az ideológiát hirdető tantárgyakban, a pedagógusképzésben és az iskolai élet mozzanataiban.

Szovjet típusú politika és pedagógia 1944-től 1948-ig

A Jugoszláv Kommunista Párt az 1941 júliusától 1945 májusáig tartó sikeres antifasiszta felszabadító háború eredményeképp komoly belső támogatottsággal, nemzetközi legitimitással és Josip Broz Tito² személyében

1. A Pedagógiai és Andragógiai Intézet konferenciafelhívásában olvashatjuk, hogy a jugoszláv államok fejlődésében a szocialista időszak szisztematikus kutatása az oktatás terén sem történt meg. A szimpózium célja az volt, hogy a jelenlegi történelmi távlatból szemlélje az oktatáspolitikai alakulását a második világháború utáni Jugoszláviában különös figyelemmel arra, hogy a nemzeti pedagógiák (a tagköztársaságok pedagógiái) hogyan alakultak a szocialista rendszerben.
2. Josip Broz Tito (1892–1980): horvát-szlovén szegényparaszt családban született. A magát horvát nemzetiségű jugoszlávnak tekintő Josip Broz fiatalkorában lakatosnak tanult. A Tito a mozgalmi fedőneve volt. Az I. világháborúban a szerb és az orosz fronton harcolt, orosz fogságba esett. A hadifogságból már kommunistaként tért haza, az illegális pártmunka miatt börtönbe került, majd rövid ideig párizsi és orosz emigrációban élt. 1937-ben vette át a JKP irányítását. 1941-től a partizánháború irányítója, 1945-től számtalan funkciót betöltve Jugoszlávia vezetője volt (Juhász, 1999, p. 361).

népszerű vezérrel rendelkezett, tagságával és hadseregével kézben tartotta az ország teljes területét, így azonnal hozzáláthatott a sztálini Szovjetunió társadalmi rendszerének átültetéséhez (Juhász, 2013, p. 7). Jugoszlávia esetében tehát nem volt olyan átmeneti időszak, mint Magyarország esetében 1948-ig.

A szovjet társadalmi modell bevezetése már a második világháború vége előtt, a JKP tényleges hatalomátvétele előtt elkezdődött, és nem a moszkvai diktátumból következett. Juhász úgy véli, hogy belső okokkal magyarázható a gyors sztálinizálódás, a helyi sztálinista párt, az illegálisban működő JKP erejéből és szuverén politizálásából eredt, és kezdettől összekapcsolódott a nagyjugoszláv érdekek³ képviselőjével (Juhász, 2013, p. 12).

Jugoszlávia esetében a partizán hatalmi elit már 1944 végén hozzáfogott az ország társadalmi-politikai átalakításához. A JKP számára az első és legfontosabb feladat az volt, hogy szovjet minta alapján kiépítse az átformáló politikai-rendészeti és titkosszolgálati apparátust, illetve megtisztítsa az országot minden vélt vagy valós ellenségtől (Juhász, 2013, p. 7). Ezt már a háború során megkezdték, és 1946 végére végre is hajtották. 1941 és 1945 között nemcsak antifasiszta felszabadító háború zajlott az országban, hanem osztályharcos polgárháború és a különböző népcsoportok közötti etnikai háború is, a győztes partizánok pedig minden vesztest besoroltak a kollaboránsok közé (Juhász, 2013, p. 7). A partizánok a csetnikekkel, az usztasákkal szemben folytattak boszszúhadjáratot, vérengzések történtek Szlovéniában, Koszovóban és a Vajdaságban is. A magyar és a német ki-sebbséget is kollektív bűnösneként kezelték, akik kollaboráltak a megszállókkal. A tisztogatások és a többpárt-rendszer felszámolása mellett az egyházakat is ellenőrzés alá vonták, a megtorlások a papságot is elérték (Juhász, 2013, p. 10).

A politikai átmenettel párhuzamosan a gazdaságot is átszervezték. Az államosítások az AVNOJ⁴ rendeletei alapján már a háború alatt megindultak, így az 1946-os törvény már csak kodifikálta a végbement folyamatot. Kisajátították az egyházi és a 45 hektár feletti magánbirtokokat, bevezették a kötelező beszolgáltatást, és kísérletet tettek a kollektivizálásra. 1945-ben telepítésekkel egybekötött földreformról hoztak törvényt (Juhász, 2013, p. 10).

A. Sajti Enikő közvetlenül a második világháború utáni időszakról azt írja, hogy amikor Jugoszlávia területén véget ért a véres függetlenségi és polgárháború, Tito a példakép Sztálin jó tanítványa igyekezett lenni, már-már „pápább a pápánál”. Ellenfelei joggal nevezték a Szovjetunió első számú csatlósának (Polonyi & A. Sajti, 2000, p. 269).

3. A nagyjugoszláv érdekek megértéséhez vissza kell kanyarodnunk az illirizmus gondolatához. A jugoszlávizmus első megjelenési formája a jugoszláv nyelvi-kulturális gondolat, az illirizmus volt, és szorosan kötődött a XIX. századi horvát nemzettudat kialakulásának folyamatához (A. Sajti, 1991, p. 9). Az illirizmus fogalmazta meg elsőként az illír nép fogalmát, amely a délszláv szinonimáját jelentette, azaz a szerbeket, a horvátokat és a szlovéneket (Juhász, 1997, p. 10). A Jugoszláv Kommunista Párt kezdetben maga is a „háromtörzsi egy nemzet” felfogását vallotta. Szembesült a nemzettudat és a jugoszlávizmus kérdéseivel, de az egyre sűrűsödő nemzeti ellentéteket a munkásosztály szempontjából másodrendű, elhanyagolható kérdésként kezelte. A második világháborúban az ország lerohanását követően a JKP visszanyúlt az egység és a jugoszlávizmus demokratikus hagyományaihoz. A párt jugoszlávizmusa erős nemzeti elemekre támaszkodott, de nemzetfelfogása nem nélkülözte a tágabb délszláv identitástudatot, s ezt sikerrel állította a megszállók elleni harc szolgálatába (A. Sajti, 1991, p. 18). A kommunisták vezette partizánok a jugoszlávizmust a föderalizmus alapján öt nemzet, a szerbek, a horvátok, a szlovének, a macedónok és a Crna Gora-iak történelmi összetartozásaként fogalmazták újjá (Juhász, 1997, p. 24). 1945-ben a Jugoszláv Kommunista Párt demokratikusan, választásokkal is hatalomra került volna, mert Jugoszlávia soknemzetiségű polgárainak többsége el tudta fogadni a párt nemzeti koncepcióját. A föderáció koncepciója kapcsolódni tudott mindegyik nemzet törekvéseihez, tartalmazta a kis nemzetek számára fontos egyenjogúság és föderalizmus elvét, ugyanakkor Jugoszlávia fenntartásához ragaszkodva szerb aspirációkat is kifejezhetett (Juhász, 1997, p. 27).
4. AVNOJ: Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Jugoslavije, magyarul: Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács. Ez a szervezet 1942-ben alakult a Jugoszlávia felszabadítására törekvő erők ernyőszervezeteként, de valójában a partizánmozgalom testülete volt.

A. Sajti megfogalmazásában megkezdődött a társadalom „szőnyegbombázása”: az elemi iskolások Tito nevével tanultak meg írni, olvasni, a társadalom legalsó sejtjéig lehatoló pártszervezetek segítségével igyekeztek befolyásolni az emberek gondolkodását (Polonyi & A. Sajti, 2000, p. 271). Megkezdődött az új hatalmi elit megteremtése. A párt bizottságának tagjait, a politikai biztosokat párttanfolyamokon képezték ki. A Sajti megállapítja, hogy a tanfolyam tanterve alapján a résztvevők tanulmányozhatták Marx, Engels, Lenin, Sztálin eszméit, Tito, Đilas,⁵ Ranković⁶ egy-egy munkáját, a szovjet kommunista párt történetét, illetve a jugoszláv párt vonulatát. Az új elitet a közös ideológia és saját partizán mítosza tartotta össze: az a közös érzés, hogy „megszünettek” a hatalomért, a győztes oldalon a vérüket adták, és áldozatukért kárpótlás jár (Polonyi & A. Sajti, 2000, p. 272).

1985-ben jelent meg A Jugoszláv Kommunista Szövetség története című munka, mely 1919-es megalakulástól kezdve a '80-as évekig időrendben részletezi azt a harcot és küzdelmet, a fejlődés irányát, melyet a párt folytatott a háborúk alatt, illegalitásban, Titóval az élen a szocialista öngazgatásig. Ez a munka a párt hivatalos önértelmezése. A bevezetőben arról olvashatunk, hogy a kötet létrejöttét a JK SZ⁷ Párttörténeti Bizottsága kezdeményezte, és a szerkesztők hangsúlyozták, hogy tudományos igényességű írásokból válogattak. A negyedik részben, amely a második világháború végének időszakát öleli fel, arról olvashatunk, hogy ebben az időben nagyobb méreteket öltött az öröklött kulturális elmaradottság túlhaladása és a művelődés demokratizálása, ugyanis a népfelzabardító mozgalom (AVNOJ) számos alkotót, művészt, író, tudóst, publicistát, pedagógust tömörített, akik a kulturális újjászületés frontján munkálkodva hozzájárultak az új nézetek meghonosodásához. 1944-ben Horvátország, Szlovénia és Isztria művelődési dolgozói több gyűlésükön a kulturális újjászületés fontosságát hangsúlyozták a régi tradicionalizmusra, vallási türelmetlenségre, nemzeti kizárólagosságra építő kulturális örökséggel szemben (Morača & Stojadinović, 1985, p. 312). A Nemzeti Bizottság kezdeményezésére a háború záró szakaszában felújították és új alapokra helyezték számos tudományos és művelődési intézmény tevékenységét és az iskolarendszert (Morača & Stojadinović, 1985, p. 312). Megállapíthatjuk, hogy a tervek a tényleges hatalomátvétel előtt már léteztek, és az AVNOJ keretein belül egymásra találtak az új rendszer hívei.

Az oktatáspolitikában bekövetkezett változások tükrözték a politikai-társadalmi folyamatokat. Az oktatási reform azzal kezdődött, hogy megszüntették a polgári iskolát, és helyette 1945-ben létrehozták a háromosztályos progimnáziumot (algimnázium), mely a négyosztályos elemi elvégzése után következett. A négyosztályos elemi iskolák és a háromosztályos algimnáziumok összevonásával pedig megteremtették a hétéves elemi iskolát. Szövetségi szinten, azaz minden tagköztársaságra kötelező érvényű módon 1945-ben hozták meg a hétosztályos általános iskola bevezetéséről szóló törvényt. A hivatalos közlönyben közzétett törvény kimondta, hogy az elemi iskola minden gyermek számára kötelező, és az iskolakötelezettség a 7. életévvel kezdődik és a 15. életévig tart.⁸ Mivel a JKP hivatalos kisebbségi politikájában minden nép egyenjogúságot élvezett, 1945-től engedélyezték az anyanyelvi iskolák megnyitását is.

5. Milovan Đilas (1911–1995): politikus, író, jogász. A második világháború alatt a partizánháború egyik vezetője Tito mellett. A háború után a JKP szűkebb vezetőségéhez tartozott, a háború után a sajtót felügyelte, ideológiai feladatai voltak, de ő volt az öngazgatás egyik kidolgozója is Edvard Kardelj mellett. Később bírálta a politikusi-bürokrata réteg kiváltságait, és idealista radikálisként kevesellte a demokratizálás ütemét. Emiatt kétszer bebörtönözték, a titoista rendszer számkivetettje lett. Ekkoriban vált a kommunista rendszerek nemzetközi híré, szociálliberális szellemiségű kritikusrává (Juhász, 1999, p. 357).

6. Aleksandar Ranković (1909–1983): Tito mellett részt vett a partizánháborúban, majd a párt káderegységének, a belügyi apparátusnak és a titkosrendőrségnek (UDBA) az irányítója lett. 1966-ban reformellenessége, az UDBA túlkapasai és Tito állítólagos lehallgatása miatt kizárták a pártból, és minden tisztségétől megfosztották. Ranković bukásában az is szerepet játszott, hogy a szlovén és a horvát vezetők nagyszerb-hegemonista vezetőt láttak benne (Juhász, 1999, p. 361).

7. JK SZ: Jugoszláv Kommunista Szövetség. A JKP (Jugoszláv Kommunista Párt) 1952-ben vált szövetséggé (JK SZ), melynek minden tagköztársaságban volt kommunista pártszervezete.

8. Zakon o osnovnoj školi. Službeni list SFRJ 1945, 84–85, Belgrád (magyarul: Törvény az általános iskoláról).

Az oktatás újjászervezése azonban nagy nehézségekbe ütközött: az iskolaépületek fele elpusztult, és a tanítók, tanárok fele életét vesztette a második világháború alatt. Az óriási mértékű írástudatlanság, főleg a falvakban, vidéki településeken, gyakorlatilag még a hétosztályos elemi bevezetését is nehezen tette lehetővé. Bár az 1945-ös szövetségi törvény az első intézkedések közé tartozott, a tagköztársaságok nem vették át azonnal, és a megvalósítás is lassan történt. A törvény hatásait vizsgálva Tóth megállapítja, hogy Szerbiában 1947 és 1951 között az iskolaköteles tanulók csupán 60%-át sikerült beiskoláztatni, de ez nagy eredménynek számított. A tanyavilágban, a hegyvidéken, az elmaradottabb vidékeken komoly problémát jelentett a tanulók lemorzsolódása a negyedik osztály után. Ebben szerepe volt annak, hogy a gyerekeknek is dolgozniuk kellett, illetve a szülők elmaradottsága, az iskolához való negatív viszonyulása is közrejátszott az iskolaelhagyásban (Tóth, 1979, p. 16).

A párt történetéről szóló 1985-ben megjelent könyvben hivatalosan úgy értékeli ennek az időszaknak az oktatáspolitikai törekvéseit, hogy a párt figyelmének középpontjában a lakosság írni-olvasni tanítása állt, de még 1949-ben is kétmillió írástudatlannal számoltak, a gyorstalpaló analfabéta-tanfolyamok pedig gyakran nem vezettek eredményre, hiszen a tanulók gyorsan elfelejtették a sebtében elsajátított elemi ismereteket. A tanítók száma is alacsony volt, úgyhogy olyanok tanították a lakosságot, akik maguk is rövid tanfolyamot végeztek (Morača & Stojadinović, 1985, p. 379). Megállapították, hogy bár az oktatás- és művelődéspolitikát az a törekvés vezérelte, hogy a diákság szociális összetétele megváltozzon, még 1949-ben is be kellett ismerniük, hogy e téren nem jutottak sokra. A munkás és paraszt szülők gyermekei többnyire műszaki iskolákba és technikumokba jártak, a kispolgári származású gyerekek gimnáziumban tanultak, a művészeti iskolákban pedig még nagyobb volt az arányuk. A falvakban rosszabb volt a helyzet. A Központi Bizottság mintegy 4000 művelődési otthon építését irányozta elő, hogy ezek legyenek a művelődési és társadalmi élet gócai, ám ez a terv anyagi eszközök híján nem teljesülhetett. A művelődési otthonokat sok helyen csak összetákolták, gyorsan elhanyagolták, s nem eredeti rendeltetésüknek megfelelően használták (Morača & Stojadinović, 1985, p. 380). Az 1949-ig tartó időszakot úgy összegezték, hogy az országban gyors ütemben és nagymértékben változtak a társadalmi viszonyok, de az iskolarendszer és a művelődés csak kullogott utánuk (Morača & Stojadinović, 1985, p. 381).

Az oktatási rendszer, és ezzel együtt az általános iskola újragondolására illetve átértelmezésére az 1948-as szakítást követően, a nyugat-európai kultúra felé forduláskor került sor.

Az 1948 utáni nyugati nyitás hatása az oktatáspolitikára

A Sztálin vezette kommunista pártok szövetségéből, a Kominternből való kizárást követően várható irányváltás következett a jugoszláv politikában. Juhász úgy véli, hogy nem csupán a szakítás okozott belső konfliktusokat a sztálinisták és a titóisták között, hanem ebben az időben a pártba vetett népi bizalom is megingott. Új eszmékre, új ideológiára volt szükség, hiszen a Szovjetunió ideológiáját már nem lehetett követni. Keresték a sztálinizmussal szembeállítható politikai eszméket, és igyekeztek bizonygatni otthon és a Nyugat előtt is, hogy a jugoszláv rezsím egypárti ugyan, de más, mint a szovjeteké. A párt ideológiai vezetői (Đilas, Kardelj,⁹ Kidrić¹⁰) visszanyúltak a szocializmus Sztálin által eltiport 1917 utáni munkás-önigazgatási, önkormányzati tradícióihoz, és meggyőzték Titót, hogy a jugoszláv szocializmusnak ide kell visszakanyarodnia (Juhász, 2013, p. 16).

9. Edvard Kardelj (1910–1979): szlovén politikus, aki különböző tisztségeket betöltve 1937-től haláláig Tito egyik legközelebbi munkatársa volt. Đilas kiválása után őt tekinthetjük a JKSZ teoretikusának, főszerepe volt a föderális alkotmányok és az önigazgatási koncepció kidolgozásában (Juhász, 1999, p. 358).

10. Boris Kidrić (1912–1953): a második világháború alatt a szlovén partizánok vezetője volt. 1946-tól haláláig a jugoszláv gazdasáért volt felelős, egyik kidolgozója az önigazgatási szocializmusnak.

Szükség volt váltásra, mert az országon belül is egyre nagyobb volt az elégedetlenség, melyet épp a sztálini politika követése váltott ki. A kollektivizálás miatt zúgolódtak a parasztok, az egyházak, a háttérbe szorult nemzeti értelmiség, és a megtorlások is sokakat érintettek. Nem lehetett belső harcot folytatni a gazdasági és politikai blokádnak. A tényleges irányváltásra, az új eszmék meghirdetése azonban csak a belső viszály drasztikus lezárása után következett.

A nyugati fordulat kényszer is volt, hiszen a Sztálinnal történő szakítás azzal is együtt járt, hogy a szovjet blokk felbontotta a kereskedelmi kapcsolatokat Jugoszláviával, az ország teljes gazdasági blokádnak alá került, a lakosság ellátása problémát okozott. Juhász úgy véli, hogy a szovjetellenessé váló Jugoszlávia megsegítése fontos stratégiai és propagandacél lett Nyugaton, a nyugati nagyhatalmak gazdasági és katonai segínyt folyósítottak Jugoszláviának az 1955-ig terjedő időszakban. 1953-ban a jugoszláv külkereskedelem 90%-a nyugati országokkal bonyolódott (Juhász, 2013, p. 20). Mivel a térség stabilizálódása a nyugati hatalmaknak is érdeke volt, így az ország részesült a Marshall-terv segélyprogramjából, az OECD-ben megfigyelőként vehetett részt, és a miniszeri tanácsban is képviseltette magát. Bár Jugoszlávia rászorult a nyugati támogatásra, szocialista államként nem akart nyugati függésbe sem kerülni. A Kelet és a Nyugat között harmadik utat keresett magának, melynek következményeként később létrejött az El Nem Kötelezett Országok Mozgalma.

Az új politika a decentralizáción alapuló öngazgatási szocializmus lett, amit törvényi úton gyorsan be is vezettek. 1949-ben a helyi tanácsok önállóak lettek, 1950-ben pedig a vállalatokban felállították a munkástanácsokat. A munkás-öngazgatás gyakorlattá tételére azonban csak az 1965. évi társadalmi-gazdasági reformmal került sor. A reform azt a célt tűzte ki, hogy az addigi állami jövedelem-újraelosztó gyakorlattal szemben a vállalatok önállóan rendelkezzenek jövedelmük 70%-ával. Addig a jugoszláv gazdaságpolitika középpontjában is a nehéz- és hadiiparra koncentráló, feszített ütemű iparosítás állt. A hadi- és szükséggazdálkodásban addig nem sok tere volt a vállalati önállóságnak, így a vállalatok öngazgatási testületeinek sem, és a községi önkormányzatok is az állami finanszírozás függvényei voltak, így valójában az öngazgatás korlátozottan érvényesült (Juhász, 1999, p. 140).

A gazdaságpolitikában bekövetkezett váltás lényege az volt, hogy a vállalatoknak az általuk megtermelt jövedelem felhasználásában még nagyobb szabadságot adjanak, zárják be a gazdaságtalan, politikai okokból létrehozott gyárat, sürgessék a világpiacon nyitást, az életszínvonal emelését. Juhász szerint ezek az intézkedések az öngazgatású piacgazdálkodás megteremtését célozták. Az 1965-ös törvénycsomaggal liberalizálták a gazdaságot, minimalizálták a szövetségi központ gazdaságirányító szerepét, megszüntették a külföldi hitelfelvétel állami monopóliumát, és támogatták az egyéni mezőgazdasági kistermelést (Juhász, 1999, p. 142).

A reform előkészítését politikai küzdelmek kísérték a reformer és a konzervatív nézetek között. Végül Tito az Edvard Kardelj körül csoportosuló reformerek mellé állt, és 1963-ban a szövetségi parlament elfogadta a második alkotmányt, amely Jugoszláviát olyan föderatív szocialista köztársasággá nyilvánította, melyben társadalmi tulajdonra épülő szabályozott piacgazdaság van. Bevezették a többkamarás parlamenti rendszert, melyben ágazati jellegű munkaközösségi tanácsokat hoztak létre (gazdasági, művelődési, népjóléti-egészségügyi és politikai-igazgatási), melyeknek tagjait az ágazatokban dolgozók delegálták (Juhász, 1999, p. 142).

Jelen tanulmány nem kívánja részletezni a '63-as alkotmány elemeit, csupán azt illusztrálja, hogy a sztálini politikával történő szakítás után a reformtörekvések a társadalmi alrendszerekben a decentralizáció irányába mutattak. A következő években több alkotmánymódosítás növelte a köztársaságok és tartományok önállóságát.

A közoktatás vonatkozásában az elemi hétoztályos iskolával kapcsolatos problémák a szakítást követően szinte azonnal felszínre kerültek, ami közvetett bizonyítéka annak, hogy sztálini eredetű volt addig az oktatás-

politika is. 1949-ben, a JKP Központi Bizottságának 3. plénuma az oktatás kérdésével is foglalkozott. A plénumon elhangzott beszédek tartalmazó kiadványból (Petranović, Končar, & Radonjić, 1985) megtudhatjuk, hogy az oktatás helyzetét Milovan Đilas, a partizán mozgalom és a háború utáni időszak vezető ideológusa tekintette át. Beszédét azzal kezdte, hogy vissza kell térni Jugoszlávia pedagógiai hagyományaihoz, és el kell vetni a szocializmus építésének szovjet, dogmatikus útját. Úgy vélte, nem lehet pusztán adminisztratív eszközökkel, tantervekkel, tankönyvekkel elérni az emberek gondolkodásának a megváltoztatását. Az iskola nem működhet ilyen módon, mert szembe fordul a társadalommal, ha erőszakosan akarja átnevelni az embereket. Hangsúlyozta, hogy az ideológiai harcot szovjet módra nem lehet megnyerni, nem lehet meghatározott időn belül kitépni az emberek fejéből a régi elképzeléseket, és újat ültetni a helyébe. Đilas megfogalmazásában olyan oktatásra van szükség, amely képes arra, hogy a szocialista ember személyiségét sokoldalúan fejlessze, hiszen széles látókörű ember kialakítására van szükség, aki képes cselekvésre és véleményharcra, aki tud és mer bírálni, mert csak így lehet elvetni a szocializmus építésének dogmatikus útját (Petranović, Končar, & Radonjić, 1985, p. 295).

A plénumon határozat született arról, hogy az új cél eléréséhez új tantervekre, új tankönyvekre, és az általános iskola nyolc évre való kiterjesztésére is szükség van. Đilas elemzésében kitér arra, hogy az oroszból fordított könyvek sok kivétlenül hagynak maguk után, gyenge minőségűek és nincsenek tekintettel a helyi történelemre, viszonyokra. Úgy vélte, hogy vannak régi káderek, akik tudnak tankönyveket írni, és megvan a saját pedagógiai hagyomány, amire lehet építeni. Hangsúlyozta azt is, hogy az iskolareformot nem csupán a tantervek, a tankönyvek és az iskola falai határozzák meg, nemcsak az épülettel, a tanárral és a diákkal kell foglalkozni, hanem a szülővel is, mindazok segítségével, akik egyáltalán átlépik az iskola kapuját. Emiatt sokkal nagyobb szabadságot kell adni az iskola vezetésének és a tanároknak is (Petranović, Končar, & Radonjić, 1985, p. 307).

A nyelvtanítással kapcsolatos kérdések is felmerültek a plénumon, hogy az anyanyelven kívül az egyes tagköztársaságokban milyen nyelveket tanítsanak, hogy Jugoszlávia nemzetei jobban megismerhessék egymást. Az idegen nyelvek oktatásánál az addigi kötelező orosz nyelvtanítás helyett Đilas azt javasolta, hogy az orosz csupán egy legyen a választható nagy nyelvek közül, hiszen olyan káderek nevelésére van szükség, akik képesek kritikusan viszonyulni a körülöttük lévő világhoz, és ehhez szükséges az angol, francia és német nyelvtudás is. A latin nyelv tanítását a középiskolában szorgalmazta, hiszen véleménye szerint az a kultúra megismeréséhez nélkülözhetetlen. Szövetségi szintű koordinációt javasolt az oktatás átalakítására. Nem egyentankönyvekben, egyenoktatásban gondolkodott, hanem abban, hogy konszenzussal szülessenek meg az oktatási tartalmak, és a jó példákat átvehessék egymástól a tagköztársaságok (Petranović, Končar, & Radonjić, 1985, p. 305).

Alig egy évvel a sztálini politikával való szakítás után a JKP vezetői egy új oktatáspolitikáról döntöttek, mert úgy vélték, hogy az addigi szovjet mintán és tankönyveken alapuló, rossz oktatási struktúrájú rendszer nem alkalmas arra, hogy kinevelje az ideális szocialista embert, és nincs tekintettel a helyi viszonyokra, a jugoszláv társadalom sajátosságaira. A kritika a tartalomra, a taneszközökre, a nevelési elvekre és a pedagógiai módszerekre egyaránt vonatkozott.

A pedagógia azonban ismét eszközként jelent meg, csak most már nem az orosz birodalmi emberfelfogás kialakítása, hanem egy új, sokoldalúan tájékozott, Nyugat felé is nyitott jugoszláv szocialista embereszmény nevelése volt a cél. Úgy érveltek, hogy ha nem tudnak olyan hatékony iskolát építeni, amelyből nem hullanak ki a gyermekek 14 éves koruk alatt, akiket később már nem tudnak hogyan elérni, megszólítani, akkor nem tud megvalósulni az a szocialista társadalom, amely más, mint a szovjet. Ha a társadalom jelentős része alulképzett, akkor nem tud bekapcsolódni a körülötte lévő világba, így a jugoszláv szocialista társadalom építésébe sem. Az ideológiai nevelés kérdéséről Đilas a 3. plénumon úgy vélekedett, hogy elég a középiskola felsőbb évfolyamai-

ban és az egyetemen elkezdni az ideológiai-világnézeti oktatást, hiszen akkor lesznek képesek a fiatalok arra, hogy befogadják és megértsék, hogy miért jó az a rendszer, amelynek építésében ők is részt fognak venni (Petranović, Končar, & Radonjić, 1985, p. 301). Egyértelműen meghatározott ideológia és értékrend mentén képelték el az oktatás megreformálását, de a politikusok szakembereknek adták át ennek kidolgozását, irányítását és implementálását.

Néhány hónappal a JKP Központi Bizottságának 3. plénuma után 1950-ben Jugoszlávia csatlakozott az UNESCO-hoz. A nemzetközi együttműködés lehetősége és a külföldi szakmai utak miatt a nyugati minták megismerése és elfogadása vitathatatlanul megjelent a nyolcosztályos általános iskola új koncepciójában.

Az 1952/53-as tanévben megkezdődött a hétosztályos elemi iskola nyolcosztályossá válása, 1954-ben pedig a tagköztársaságok szakembereivel megalakították a szövetségi szintű iskolareformmal foglalkozó bizottságot, amely 1958-ra dolgozta ki az új elemi iskola koncepcióját *Osnovna škola*¹¹ címmel. A bevezetőben a szakmai szerkesztőbizottság azzal kezdi a több mint háromszáz oldalas kiadvány bemutatását, hogy az egységes általános iskola kialakításával kapcsolatos problémákat a világ szinte összes részén érzékelik, és ezeket számos nemzetközi konferencián próbálják kezelni, legfőképp azokon, melyeket az UNESCO szervez. Azt is hozzáteszi, hogy nem léteznek a világban olyan megoldások, amelyek teljes mértékben megfelelőek lennének Jugoszlávia számára (Krnet, 1958, p. 6).¹²

Az általános iskolának új társadalmi funkciókat is szántak a koncepcióban: olyanok legyenek, mint a művelődési központok, az általános műveltség terjesztésében fontos szerep hárul rájuk, magukban kell foglalniuk a felnőttképzést, és a szülőket is segíteniük kell abban, hogy a nevelői és öngazgatói funkciójukat megfelelőképpen betölthessék. A szociális funkció is kiemelt helyet kap: a tanulók szociális jellegű problémáinak a megoldásában is fontos szerep hárul az iskolára, hogy az egyenlőbb, kedvezőbb életfeltételeket minden tanuló számára biztosítsa (Krnet, 1958, p. 12).

Az iskolák igazgatásának átalakításáról szóló törvényt már az új koncepció kidolgozása előtt, 1955-ben bevezették. A törvény az iskolák igazgató szerveinek összetételét, hatáskörét, működését, illetve a népbizottságok és a közművelődési tanácsok iskolai életben való részvételét szabályozta (Lukó, 1963, p. 233). Tulajdonképpen az öngazgatást vezették be az oktatásban az iskolabizottságok megalakításával. Az addigi gyakorlattal szemben az iskolaigazgatók helyett az iskolabizottságok dolga lett az iskola vezetése. A bizottság tagjai között helyet kaptak a tantestület képviselőin kívül a szülők, a helyi társadalom-politikai szervezetek képviselői és a diákok is. Az iskolaigazgató már nem egyedüli döntéshozó, hanem képviseli az iskolát, és ügyel a törvényességre. A cél az volt, hogy az iskolabizottságok megalakításával az iskola közelebb kerüljön a saját környezetéhez, és hozzájáruljon a társadalmi öngazgatás megvalósulásához (Tóth, 1979, p. 83).

Az iskolabizottságok megalakítása nem aratott osztatlan sikert az érintettek körében. Erről tanúskodik Radoljub Čolaković beszéde, mely a Szövetségi Népképviselőház 1955. március 9-ei ülésén hangzott el. Kifejtette, hogy az iskolák igazgatásáról szóló törvényt sok érintett elhamarkodottnak ítélte, mert egyes vélemények szerint meg kellett volna várni az iskolákról szóló általános törvényt és az új koncepció kidolgozását. A döntéshozók azonban elvetették ezeket a véleményeket, mert az iskolák igazgatása olyan kérdés, amely tantertvtől és programtól függetlenül is szabályozható, és az iskolák társadalmi igazgatásának bevezetése megkönnyíti az iskolareform bevezetésének munkálatait is (Lukó, 1963, p. 231). Čolaković azt is megemlítette, hogy a törvényjavaslat első tervezetét vitatva a tanügyi munkások részéről elhangzott olyan vélemény is, hogy

11. Magyarul: Általános iskola.

12. További, részletes szövetségi szintű elemzést és kutatást igényel az általános iskola szakmai anyaga, itt most csak a szakmai szerkesztőbizottságot idéztük.

ezzel gyámság alá helyezik az igazgatókat, tanárokat, még hozzá az avatatlanok gyámsága alá, akik zűrzavart okoznak majd az iskolában. Čolaković szerint ők nem értették meg, hogy nem gyámságról van szó, épp ellenkezőleg, segítséget kapnak (Lukó, 1963, p. 235).

A nyugat-európai oktatáspolitikai tendenciák hatását a jugoszláv oktatáspolitikára az is mutatja, hogy nagyon sok pedagógiai szakkönyv jelent meg az '50-es, a '60-as és a '70-es években Jugoszláviában. Ebből egy kis ízelítőt mutat be 1972-ben a Magyar Pedagógia folyóiratban megjelent összefoglaló a jugoszláviai pedagógiai könyvkiadásról. Radoslav Čurić beszámolója alapján 1966 és 1969 között, tehát három év alatt a tankönyveken kívül 276 pedagógiai témájú szakkönyv jelent meg Jugoszláviában (Čurić, 1972). A rövid ismertetőből is következtethetünk arra, hogy nem csupán a szakkönyvek száma jelentős, hanem tartalmukban innovatív, a nyugati és a szovjet pedagógiai trendeket is ismerő, ismertető, azokhoz kritikailag viszonyuló, de mindenképpen szakmai munkák jelentek meg. Néhány könyvcím: Interjú a nevelésben (Rakić, 1971), A tanulók kritikai gondolkodásának fejlesztése (Kvašćev, 1969), A tanulás problémamegoldás útján (Ničković, 1970). A pedagógiai kutatómunka módszertanáról szóló könyvben (Mužić, 1968) az adatok statisztikai feldolgozásának módszereit mutatta be a szerző. Ivan Leko a tanulók önkormányzatáról szóló munkájában elemezte az Egyesült Államok iskolatanácsait, a Szovjetunió diákönkormányzatát, a munkaiskola koncepcióját, és részletesen kitért a jugoszláv diákszövetkezetek, a Pionír Szövetség és a kulturális-művészeti egyesületek munkájára (Čurić, 1972, p. 76). A szabadidőről mint a modern társadalmi fejlődés jellegzetességéről és mint pedagógiai problémáról is jelent meg szakkönyv (Janković, 1967). A jugoszláv marxista-szocialista nevelés elméleti és gyakorlati kérdéseit taglaló pedagógiai szakkönyv, a Pedagogija I-II. 1968-ban látott napvilágot. A 18 tagú szerzői csoport a tagköztársaságok egyetemeinek tudományos kutatóiból állt.

Nagyszabású szövetségi munka volt az 1967-ben megjelenő Pedagógiai szótár I-II. A belgrádi Pedagógiai Kutatóintézetben Radovan Teodosić szerkesztésével készült szótár 5500 szócikket tartalmaz. A terminusok többségét négy nyelven nevezi meg (angol, francia, német, orosz), a latin vagy görög név eredetét is feltünteti. A szócikkeknél a jugoszláv és külföldi szakirodalmat is megjelölték, így a szótár információt adott 130 ország oktatási és iskolaügyi helyzetéről (Čurić, 1972, p. 75).

Sanja Petrović Teodosijević a Politika című belgrádi napilap cikkeivel támasztja alá az élénk nyugati szakmai kapcsolatokat az '50-es években. Például az 1954. július 3-ai tudósítás arról szól, hogy közel nyolcszáz pedagógus érkezett meg Görögországba szakmai útra. A történész úgy véli, hogy az intenzív nemzetközi együttműködés akkor indult el igazán, amikor Jugoszláviában elkezdtek dolgozni az új általános iskola koncepcióján. Nemcsak a jugoszláv pedagógusok voltak szívesen látott vendégek Nyugat-Európában, de a nyugati szakemberek is szívesen jöttek Jugoszláviába (Petrović Teodosijević, 2018, p. 82).

A nyugati nyitás nem csupán az oktatáspolitikában hozott gyökeres változásokat. 1949-ben a JKP Központi Bizottságának 3. plénumán az új oktatáspolitiká mellett új kultúrpolitikát is hirdettek. 1949-ben Edvard Kardelj a Szlovén Tudományos Akadémia ülésén arról beszélt, hogy a tudománynak és a művészetnek meg kell szabadulnia az előző időszak dogmatikus sematizmusától (Morača & Stojadinović, 1985, p. 382). A kulturális élet legjelentősebb eseménye volt Miroslav Krleža horvát író, költő beszéde a jugoszláv írók 1952. évi ljubljanei kongresszusán, amely a szovjet szocialista realizmus esztétikájával való szakítás szimbólumává vált, és egy új korszak kezdetét jelentette a művészetben.

Makuljević úgy fogalmaz, hogy a modernizmus nemcsak az uralkodó állami irányzat lett, hanem fontos külpolitikai elemmé is vált. A jugoszláv művészek számos nemzetközi kiállításon szerepeltek, ezzel is hangsúlyozták Jugoszlávia egyediségét a szocialista világban, elhatárolódtak a szocialista-realista művészettől és a Szovjetuniótól, és a kulturálisan fejlett országokhoz való tartozást jelenítették meg (Makuljević, 2017, p. 424). Tito

kritikusan viszonyult az absztrakt művészethez, a figurális művészetet részesítette előnyben, és csak egyszer látogatott el a belgrádi Kortárs Művészeti Múzeumba. Ennek ellenére személyes ízlése nem befolyásolta a modern jugoszláv művészet alakulását, de a szabadság csak addig tartott, amíg személyét és politikáját nem bírálták a művészet eszközeivel (Makuljević, 2017, p. 425). Tulajdonképpen a tudományos és művészi szabadság egyfajta politikai termék is volt a Nyugat felé.

Az 1960-as évek közepétől a kulturális nyitás és a szólásszabadság megnövekedése nyomán felélénkült a jugoszláv közélet. Ezzel együtt megkezdődött a közélet pluralizálódása, ami megijesztette a pártot. Juhász úgy véli, hogy nem attól féltek, hogy a többpártrendszer kérdése merül fel, hanem attól, hogy megingott a szocializmus értelmezésének monopóliuma. A föderáció és az öngazgatás eszméi a maguk általánosságában széles körben elfogadottak voltak, de konkrétan szinten már különböző politikai elképzeléseket inspiráltak, és a jövő alternatívái körüli éles csatározások alapjává váltak (Juhász, 1999, p. 146).

Az akkoriban Nyugaton is elterjedt újbaloldali és neomarxista eszmék hatására olyan irányzatok léptek fel, amelyek élesen bírálták a fennálló állapotokat. A Praxis-kör (zágrábi, belgrádi, ljubljanei folyóiratok körüli filozófusok és szociológusok csoportja) kritikát fogalmazott meg a párttal szemben. Az öngazgatás kiteljesedésének a gátját nemcsak az etatizmusban és a szociális különbségeket kitégítő piaci spontaneitásban látták, hanem magában a párturalomban is, melynek apparátusa a párttagság és a társadalom fölé nőhetett (Juhász, 1999, p. 146). A csoport ideológiailag az egykori magyar Lukács-iskolához volt hasonlítható, s azokat a baloldali társadalomtudósokat, főleg filozófusokat és szociológusokat tömörítette, akik az 1960-as években nemzetközi hírnévre tettek szert kritikai gondolkodásukkal, a marxizmus reneszánszának szellemében írt munkáikkal, a sztálini gyökerű, de a jugoszláv viszonyokat is átható dogmatizmus éles bírálatával (Juhász, 2009, p. 81). Ez a csoport adta ki a Praxis című filozófiai folyóiratot (1964–1974), és szervezte a Korcsulai Nyári Iskolát (1963–1974). Tagjaik egyetemi oktatókként komoly szellemi hatást gyakoroltak a diákságra.

A nyugati nyitás és a Praxis-kör létezése is hozzájárult ahhoz, hogy a szocialista országok közül egyedül Jugoszláviában voltak diákmegmozdulások, olyan események, amelyek párhuzamba állíthatók az amerikai és a nyugat-európai újbaloldali diákmozgalmakkal. 1967-ben Belgrádban sor került egy Vietnámmal szolidáris spontán tüntetésre, amit a rendőrség feloszlattott, de az igazi esemény az 1968. június 2-ától 10-éig tartó diáksztrájk volt. Juhász úgy véli, hogy noha ez az esemény valóban párhuzamba állítható a nyugati diáklázadásokkal (például az oktatás modernizálásával, a szociális körülmények javításával kapcsolatos követelésekkel), volt egy sajátos mozzanata, mégpedig az, hogy a „vörös burzsoázia” elleni harcra szólított fel (Juhász, 2009, p. 80). Tüntető és sztrájkoló diákok sokasága követelte a bürokrácia leépítését, az 1965-ös gazdasági reform után megnőtt szociális különbségek mérséklését, az öngazgatás kiterjesztését. Tulajdonképpen azt követelték Titótól, amit '48 után meghirdetett, de nem valósult meg.

A hatalom attól félt, hogy a diákok kapcsolatba lépnek a városi tömegekkel, és az ipari munkásokkal, ezért a rendőrség körbezárta az egyetemeket. Végül egy hét után Josip Broz Tito pártelnök-államfő békülékeny televíziós beszédben fordult a diákokhoz. Követeléseiket jogosnak nevezte, és ígéretet tett az orvoslásukra, ugyanakkor bírálta a tiltakozás formáját, és arra kérte a diákokat, hogy térjenek vissza saját igazi feladatukhoz, a tanuláshoz. Az akkoriban a fiatalok között is népszerű Tito ezzel leszerelte az elégedetlenséget, másnap be is fejezték a sztrájkot. Az egyik szervező elítélésén kívül nem voltak megtorlások, de a követelések egy-két oktatási és szociális elemtől eltekintve később sem teljesültek (Juhász, 2006, p. 81).

Változások az oktatáspolitikában 1968 után

Az 1968-as események, a nyugatról érkező eszmei áramlatok megrendítették a pártba és a kommunista vezető rétegbe vetett bizalmat. Az új generációnak már más élményei voltak, mint közvetlenül a második világháború után a dicső partizánmúltra építő, magát azzal legitimáló politikai vezetésnek.

Azonban azok a problémák, amelyek újabb alkotmányhoz és újabb oktatáspolitikához vezettek, már a '60-as években elkezdődtek. Jelen tanulmány csupán kiemel néhány mozzanatot, melyek jelzésértékűek arra nézve, hogy külpolitikai problémákkal, belső viszályokkal és érdekkülönbségekkel, illetve gazdasági nehézségekkel küzdött ebben az időszakban Jugoszlávia vezetése. Külpolitikai szempontból a csehszlovákiai intervenció volt a legfontosabb probléma, amely újra rávilágított Jugoszlávia veszélyeztetettségére. A beavatkozást Jugoszlávia azonnal elítélte, és kinyilvánította, hogy védekezni fog, ha hasonló támadás éri (Juhász, 1999, p. 145).

A gazdasági nehézségek és a szociális különbségek növekedésének jeleként a '60-as évek végén elszaporodtak a munkássztrájkok. Az 1965-ben bevezetett gazdasági reformok, a piaci mechanizmusok és a vállalati öngazgatás sem alakult a várakozásoknak megfelelően. A gazdasági hanyatlást már csak kölcsönökkel tudták kompenzálni. Juhász részletesen ismerteti annak a stabilizációs programnak az intézkedéseit, mellyel konszolidálni tudták a gazdaságot, de a problémák a '70-es évek végétől még élesebben vetődtek fel (Juhász, 1999, p. 147).

Juhász úgy véli, hogy az 1960-as évek végén fellépő összes probléma közül a horvát kérdés kiéleződése vetette fel a legtöbb konfliktust. A horvátok a reformok szorgalmazói közé tartoztak, és egyre nyíltabban adtak hangot decentralizációs igényüknek, mert úgy vélték, hogy a köztársaságuk nem kapja meg az őt illető részese-dést abból a bevételből, amelyet Horvátország megtermel (Juhász, 1999, p. 151). Megalakult az új horvát nemzeti mozgalom is, melynek első állásfoglalása egy 1967-ben 130 ismert értelmiségi által aláírt nyelvi deklaráció volt, amelyben a szerb-horvát nyelvi homogenizációs törekvésekkel szemben hitet tettek a horvát nyelv önállósága és horvátországi hivatalossá tétele mellett (Juhász, p. 150, p. 199). A horvát köztársasági vezetők is egyetértettek a horvát tavasznak nevezett reformmozgalommal. A megfogalmazott követelések között szerepelt az önálló gazdaság- és pénzügypolitika, ENSZ-képviselő és hadsereg. 1971 őszén sztrájkba léptek a zág-rábi egyetem diákjai is, de a három héten át tartó demonstráció nem váltott ki általános sztrájkot, így a reformmozgalom sorsa megpecsételődött. A szövetségi pártelnökség a diáksztrájkot ellenforradalminak minősítette, a horvát tavasz mozgalmat pedig nacionalistának. A reformpolitikuskokat leváltották, majd tisztogatások kezdődtek, nacionalizmus címén csaknem ezer tagot zártak ki a pártból (Juhász, 1999, p. 152). Bár a horvát tavasz volt a legjelentősebb, de máshol is voltak nemzeti ellenállási törekvések ebben az időszakban (Koszovóban, Szlovéniában, Macedóniában).

A kulturális és a tudományos életben megjelenő kritikus hangok, a párton belül is létező nézetkülönbségek, majd a '68-as generáció lázadása, a gazdasági és nemzeti problémák, a horvát tavasz mind azt jelezték a pártvezetésnek és Titónak, hogy a hatalmat csak változtatásokkal lehet újra megszilárdítani. A horvátországi válság után a Tito-vezetés a központi hatalom megerősítésére és a rendcsinálásra helyezte a hangsúlyt, így a '70-es évek elején a reformtörekvések elakadtak. Juhász úgy véli, hogy a konzervatív fordulat nem csupán a köztársaságok önállósági igényei miatt következett be, hanem a reformmozgalmaknak az állam stabilitását fenyegető jelenségei és az eredeti öngazgatási doktrínákon túlmutató modernizációs törekvései is veszélyeztették a párt hatalmát. Ezek közé tartoztak a piaci reformok, az önkormányzatok aktivizálódása, a menedzser-szocializmus tendenciája, a szocializmus értelmezésének pluralizálódása (Juhász, 1999, p. 156).

Miközben a jugoszláv-szovjet kapcsolatok normalizálódtak, a JKP vezetői számára már nem voltak olyan vonzóak a nyugati nyitással járó változások, hiszen a rendszer kritikusai a párton belül és kívül is megjelentek,

veszélyeztették a hatalmat. Párton belüli kritikussá vált az a Milovan Đilas is, aki a JKP 3. plénumán tartott beszédében az oktatás problémáiról és megújulási lehetőségeiről, a nyugati nyitásról értekezett, és aki néhány évvel később a párttal szembeni kritikája miatt börtönbe került.

A visszarendeződés a neveléstudományban a külföldi szakmai kapcsolatok leépítését és az oktatási rendszer újabb, ideológiai szempontú átalakítását jelentette. Az 1970-es, '80-as évek neveléstudományi fejlődéséről a Vujišić-Živković és Spasenović szerzőpáros azt állapítja meg, hogy az 1968-as eseményekre reagálva a jugoszláv neveléstudomány nemzetközi bemutatása elmaradt, a hatalom nem tette lehetővé, hogy Jugoszláviában rendezzék meg az 1977-es nemzetközi oktatási kongresszust, és a nemzetközi irodalom fordítása és hazai kiadása, valamint a jugoszláv művek külföldi megjelenése is lassan megszűnt (Vujišić-Živković & Spasenović, 2010, p. 220). Ezek az események azonban már csak a végpontjai voltak a fokozatos bezárkózásnak és a centralizmusnak.

A JKSZ X. kongresszusán, 1974-ben elfogadták azt a határozatot, amely újabb oktatáspolitikai fordulatot tükrözött. A hivatalos ideológia újbóloldali megkérdőjelezésére, a nacionalizmusok megfékezésére az erősebb ideológiai nevelés bevezetésével reagáltak. A határozatban kimondják, hogy: „A Kommunista Szövetség rámutat az oktatási-nevelési szervezeteknek és egyéb oktatási-nevelési tényezőknek arra a kötelességére, hogy módszeresen járuljanak hozzá a fiatalok és felnőttek marxista eszmei szemléletének kialakításához, hogy fejlesszék a szocialista öngazgatási viszonyok kibontakozására való érzéket, képességet és készséget, hogy fejlesszék a munkához való alkotó viszonyt...” (Rojc, 1975, p. 239).

A határozatban a JKP hangsúlyozza, hogy az oktatásban és a nevelésben gyökeres változtatások szükségesek, a változtatások lényege pedig az, hogy a marxizmus mint a Kommunista Szövetség ideológiája és a szocialista öngazgatású társadalom építésének tudományos alapja az egész oktatási-nevelési tevékenység lényegévé váljon. Sőt, „mindez megköveteli az oktatás és nevelés összes tényezőitől, hogy oktató-nevelő tevékenységük során harcisan és bírálóan viszonyuljanak a tudománytalan, marxistaellenes elméletekhez, valamint az öngazgatású szocializmustól idegen összes nézetekhez és eszmékhez, illetve szószólóikhoz” (Rojc, 1975, p. 241). Ehhez pedig az oktatómunkában is megfelelő szakmai és eszmei-politikai felkészültségű káderekre van szükség, a pedagógusoknak a marxizmus tudományos alapjának szellemében kell értelmezniük és magyarázniuk a világjelenségeket (Rojc, 1975, p. 247).

A fiatalok megregulázásának eszközét a megfelelő ideológiai nevelés mellett a politechnikában, a munkára nevelésben látták, ezt tűzték ki célul az oktatás valamennyi szintjén. A határozat kiter a felsőoktatásra is, miszerint módosítani kell az egyetemi oktatás szervezeti felépítését és rendszerét úgy, hogy azt tükrözze, hogy az oktatás egyre inkább a munkából ered, és a munkából alakul át. Ennek megfelelően az egyetemi képzésekben is a tanulás időszakai váltakoznak a munka időszakaival, és a képzések időtartamát is csökkentették, hogy a fiatalok mihamarabb beléphessenek a munka világába (Rojc, 1975, p. 246).

Az 1974/75-ös tanévben bevezetett egységes középiskola koncepciójának kidolgozására megváltozott gazdasági-politikai helyzetben került sor. A gazdasági problémák, a munkássztrájkok, a megnövekedett munkanélküliség, s ennek nyomán a nyugati országokba özőnlő fiatal jugoszláv vendégmunkások helyzetére is megoldást kerestek az új, 2+2 évfolyamos középiskolával.

Az általános iskola után következő 2 évfolyam az egységes középiskola, amely az általános műveltség megszerzésére irányult. Erre épült a hivatásirányú oktatás, a valódi szakmai képzés, amelynek időtartama egy, illetve két év volt. Továbbtanulni a 2+2-es évfolyam elvégzésével lehetett, tehát mindenkinek el kellett végeznie valamilyen szakmai képzést. A Vajdaságban 28 alapszakmát állapítottak meg, és az egyes alapszakmákon belül

ágazatok alakultak ki. Tóth az egységes középiskola kialakításáról azt írja, hogy külföldi tapasztalatokat, svéd, keletnémet, szovjetunióbeli mintákat használtak fel (Tóth, 1994, p. 58).

A szakmai képzések új intézménytípusban, az oktatási központokban történtek. A központok létrehozása helyi szintű szervezést igényelt. A központok az alapszabályzatukat a társult munka törvénye alapján és a közép fokú oktatásról szóló törvény alapján dolgozták ki (Toth, 1982, p. 13). Egy adott oktatási központban olyan szakmákat taníthattak, amelyek összhangban voltak a tartományi és a községi szintű kaderszükségletet előirányzó tervekkel. A szakmai oktatás gyakorlatorientált volt, a helyi vállalatok igényei határozták meg, és azokkal együttműködve történt. Az új középiskolával kapcsolatos korabeli szakirodalom (Potkonjak, 1977; Šuvar, 1977; Tot 1982) és az új tantervek¹³ is azt hangsúlyozták, hogy az oktatás területén nagyobb önállóság valósult meg azzal, hogy helyi szinten alkothatták meg az oktatás szereplői az alapszabályzatukat, ami alapján működésüket szervezhették, az öngazgatás révén pedig az oktatásban részt vevő szereplők (szülők, tanulók, helyi szervezetek) is aktív részesei az oktatásnak, részt vesznek az iskola vezetésében. Mégis azt láthatjuk, hogy erőteljes állami centralizáció következett az ideológiai nevelés tekintetében, és az oktatási központoknak az lett a feladatuk, hogy a központilag meghatározott kaderszükségletet biztosítsák.

Bár az új középiskolát csak a '74/75-ös tanévben vezették be, a terveket Jugoszlávia képviselői már az 1970-es párizsi oktatásfejlesztési konferencián ismertették. A Jugoszláv Szövetségi Nevelési Tanács küldötte az oktatás finanszírozásával kapcsolatban beszélt a kialakítás alatt lévő középiskola koncepciójáról, amelynek lényeges elemeként azt emelte ki, hogy az állami szervek helyébe autonóm oktatási közösségeket hoznak létre, melyek feladata az oktatás szervezése és finanszírozása. Az oktatás állami hozzájárulása mellett a finanszírozásban szerepet kapnak olyan gazdasági szereplők, akik igényt tartottak képzett munkaerőre, és szerződés keretében hozzájárultak annak képzéséhez (Šefer, 1973, p. 100). Az új középiskola koncepciójának ideológiai részéről nem esett szó a párizsi konferencián.

Az ideológiai erősítést a '58-as általános iskola alaptantervének, illetve a '74-es Vajdaság SZAT és a Szerb Szocialista Köztársaság tanterveinek összehasonlításával szeretném bemutatni. A Vajdaság SZAT középiskolai tanterve és óraterve című '75-ös kiadványt a Vajdaság SZAT Oktatásügyi Tanácsa fogadta el. A tanterv bevezetőjében hivatkoznak a X. kongresszusra és az ott elfogadott határozatra. A Nevelőmunka kerettantervében hangsúlyozzák, hogy a nevelés és oktatás alapvető feladata a dialektikus materialista világnézet kialakítása, az alkotómunkára és az öngazgatásra való képesítés, valamint az öngazgatású szocialista társadalom értékeinek elfogadtatása. Felróják, hogy az oktatás és a nevelés elválasztásának és az iskola nevelési feladatai elhanyagolásának az lett a következménye, hogy az iskola nem valósította meg az öngazgatású szocialista közösség fejlődésének követelményeit. Megfogalmazzák, hogy az iskolák működésének középpontjában a tudásszerzés mellette állítsák a munkára való képesítést és az ifjúság szocialista eszmei irányítását (Sárosi, 1975, p. 15).

Az 1958-as, nyugati nyitást tükröző általános iskola szakmai anyagában az oktatás céljaként a tanuló személyiségének sokoldalú fejlesztését és az általános műveltség megszerzését határozták meg. Az Osnovi socijalističkog morala (A szocialista erkölcs alapjai) című tantárgy a 7. és a 8. évfolyamon jelenik meg (Krnet, 1958, pp. 153-158.). A szakanyagban megfogalmazzák, hogy a korábbi évfolyamokon is minden tantárgy keretében szó kell, hogy essen a kulturált viselkedésről, a szocialista társadalom értékeiről. A 7. és a 8. osztályban ennek a tantárgynak az a célja, hogy segítse a tanulót abban, hogy megértse a kialakulóban levő szocialista viszonyok lényegét, és maga is ilyen viszonyokat hozzon létre. Az általános emberi értékekre nevelés (tolerancia, más népek, kultúrák elfogadása, a másik emberrel való etikus viselkedés, az emberi méltóság tiszteletben tartása alap-

13. Vajdaság SZAT középiskolai tanterve és óraterve, 1975. Jedinstvene osnove osnovnog vaspitanja i obrazovanja u SR Srbiji. Zajednička osnova srednjeg usmerenog obrazovanja i vaspitanja u SR Srbiji, 1977.

vető szocialista érték), a közösségben való együttműködés, a társadalom ifjúsági szervezeteiben való munkálkodás, a munka tisztelete szerepel a tantervben.

Az 1977-ben megjelent *Jedinstvene osnove osnovnog vaspitanja i obrazovanja u SR Srbiji*¹⁴ című tanterv ugyanúgy hivatkozik a X. kongresszus oktatásról szóló határozatára, mint az új középiskolai tanterve. A változás legszembetűnőbb eleme az erőteljes ideológiai nevelés megjelenése, annak kinyilvánítása, hogy az oktatásban a marxizmus és a szocialista öngazgatás elvei uralkodjanak. Az alapfokú nevelés képzési területeinél megjelenik a szocialista öngazgatás alapjai, a munkára nevelés, a politechnikai nevelés és képzés, illetve a honvédelem. Ezek a tartalmak az 1958-as általános iskolai tantervben nem szerepeltek.¹⁵

A meghatározott és előírt ideológiai nevelésen túl az oktatás tartalmáról a tagköztársaságok, illetve '74-től még két autonóm tartomány (Vajdaság, Koszovó) oktatási tanácsai dönthettek. Szövetségi szintű oktatási minisztérium hiányában a tagköztársaságok határozták meg az oktatás azon tartalmait, melyekben a kulturális elemek megjelenhettek. Az oktatás '74-es megreformálása a középiskola szerkezeti átalakítását és az ideológiai nevelés erősítését jelentette. Tehát egyszerre volt jelen a decentralizáció, ami az oktatás kulturális tartalmát a tagköztársaságok hatókörébe utalta, ugyanakkor erőteljes centralizáció következett az oktatás ideológiai tartalmát illetően. Úgy vélem, ez a jelenség a kardelji ideológiából következik, illetve azzal magyarázható. Az öngazgatású szocializmus elméletéből következik az a gondolat, hogy az összetartó erő az ideológia, amiben mindenkinek hinnie kell.

Jugoszlávia felbomlásának számos interpretációja van. A nyugati országok és a jugoszláv utódállamok kutatóit is foglalkoztatta a kérdés, hogy milyen okai lehettek az ország felbomlásának, milyen folyamatok vezethettek a polgárháborúkhöz. Juhász a felbomlás okait kutató interpretációkat három csoportba sorolja: liberális narratíva, baloldali narratíva és nemzeti narratíva (Juhász, 2019). Dolgozatom csupán arra vállalkozhat, hogy felteszi a kérdést, hogy az oktatásnak milyen szerepe lehetett az egységes állam fenntartásában, illetve a felbomlásban.

Andrew Baruch Wachtel Jugoszlávia felbomlását azzal magyarázza, hogy az elit nem törekedett egy közös jugoszláv nemzeti elképzelés tömeges elfogadtatására. A tagköztársaságok tanterveinek összehasonlítása alapján azt állapítja meg, hogy a kulturális és politikai folyamatokkal párhuzamosan a tagköztársaságok tantervei mind jobban eltávolodtak egymástól, a történelem oktatása is a köztársaságok saját álláspontját tükrözte, de az eltérések a nyelv és az irodalom oktatásában voltak a legszembetűnőbbek. Wachtel úgy véli, hogy lemondtak a különböző nemzeti kultúrák ötvözéséről, azok mellőzésével nemzetek feletti kultúra létrehozását tűzték ki célul, és a saját állam igénye vagy a földrajzi identitás elkerülése végett túlhangsúlyozták az ország tarkaságát, és a hatvanas évektől úgy döntöttek, hogy a politika és a gazdaság ereje elegendő az állami egység fenntartásához (Wachtel, 2001).

Véleményem szerint a második világháború után nem is lehetett más közös nevezőt találni, mint az antiszizmust, a hősiességet, a bátorságot és a győztes oldalhoz tartozást, de ez a történet sem lehetett egységes történet, hiszen a második világháború alatt véres polgárháborúk zajlottak, Jugoszlávia népei egymás ellen is háborúztak, és a második világháború alatt nem mindenki harcolt a győztes oldalon. A szerb királypártiak is harcoltak a szerb kommunistákkal, több szintéren folyt a küzdelem. Gondoljunk csak a csetnik és usztasa mozgalmakra, vagy például a magyarok szerepére. Olyan egységes kultúra és történelem, ami mindenki számára elfogadható, nehezen lett volna elképzelhető. Azt sem fogadták volna el Jugoszlávia népei, hogy valamelyik kul-

14. Magyarul: Az alapfokú oktatás egységes alapjai a Szerb Szocialista Köztársaságban. Belgrád, 1977.

15. E tanulmány keretei között nem vállalkozhatunk a tantervek részletes vizsgálatára, csupán a szembetűnő különbségekre hívtuk fel a figyelmet.

túrát kiemelik és közössé teszik. A szerb–horvát nyelvvel kapcsolatos egységesítési kísérlet sem működött. Nem azért, mert ne lettek volna ilyen irányú kulturális folyamatok, hanem egyszerűen nem volt lehetséges, hiszen annyiféle, egymást is kizáró olvasat létezett.

Másrészt a kardelji ideológia nem tulajdonított jelentőséget az állam egysége szempontjából a kultúrának és az oktatásnak. Amikor a partizánmúlt témái kimerültek, és 1948 után a szocializmusnak is egy új olvasatát kellett kitalálni, olyan ideológiát gondoltak el, amely a tagköztársaságok, illetve a Jugoszláviában élő népek közötti „kötőszövetet” nem a közös kultúra kialakításában látta. Hiába voltak a jugoszlávizmusnak történelmi gyökerei, a kultúrában is kimutatható elemei, mindez nem volt releváns az új helyzetben és az új ideológia számára. Úgy vélték, hogy csak a kardelji öngazgatású szocializmus ideológiája lehet a közös alap, és ha ebből a szempontból nézzük az oktatáspolitikában történő változásokat, értelmezhetővé válnak a centralizációs és decentralizációs folyamatok. Dejan Jović Jugoszlávia felbomlásáról írott könyvében fejtette ki, hogy Kardelj számára Jugoszlávia nem volt több egy érdek- és ideológiai közösségnél, amelyben olyan népek tömörültek, amelyek túl kicsik voltak az önálló létehez, de összekapcsolták őket a védelmi és a gazdasági érdekek, és az, hogy mindannyian a szocializmus öngazgatási modelljét tartották követendőnek (Jović, 2003). Ebben az államkonceptióban nem lehetett helye és szerepe a közös kultúra kialakításának, csak a sokszínűség értékékként való kezelésének, így az oktatás kulturális tartalmának szabályozása nem volt releváns kérdés, a tagköztársaságok hatáskörébe tartozott. Nem volt szövetségi szintű oktatási minisztérium, a tagköztársaságok a kötelező ideológiai és szervezeti kereteken túl maguk döntöttek arról, hogy az általános iskola tanterve alapján például az irodalom témakörében milyen szerzőket fognak tanítani.

Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy a jugoszláv oktatáspolitikában három korszakot különíthetünk el. Az első már a háború befejezése előtt, a JKP tényleges hatalomátvétele előtt elkezdődött, és a sztálini politikát követve, az egységes általános iskoláról szóló törvény 1945-ben az első intézkedések között szerepelt. Ebben az időben központosított, centralizált oktatási rendszerről beszélhetünk. A tartalom is egységes volt, oroszról fordított könyvekből tanítottak. Ez azonban 1948 után gyökeresen megváltozott.

A Sztálinnal kialakult konfliktus és ezzel együtt az új, igazi szocializmus építésének az eszméje az oktatásban is gyökeres szakítást jelentett a szovjet mintával. A Nyugat felé fordulás a tudományos életben, így a neveléstudományban is változásokat hozott, ebben a közegben született az Osnovna škola koncepciója, s ezt tükrözik a megfogalmazott nevelési elvek, az iskola vezetésének átalakítása. Az 1958-as általános iskola koncepcióját áthatalta a nyugati nyitással érkező modernizációs törekvés, a decentralizációs politika.

A nyugati eszmei áramlatok hatására azonban megkérdőjeleződött a szocializmus hivatalos értelmezése és gyakorlata. Az ehhez hozzáadódó külpolitikai, gazdasági és nemzeti problémákra válaszul a X. kongresszuson a JKP vezetése erősebb ideológiai nevelés szorgalmazásával és a munkára való nevelést megtestesítő középiskolával válaszolt. Ennek az időszaknak a terméke az 1974/75-ös tanévben bevezetett egységes középiskola. Bár a nyugati párhuzamok ebben a modellben is tetten érhetőek, az egységes középiskola kidolgozásakor az aktuális jugoszláv helyzetre, és ezzel együtt a fiatalok megregulálására, a munkaerőpiaci problémákra keresték a megoldást. Miközben a X. pártkongresszus oktatásra vonatkozó ideológiai irányelveit beépítették az új általános és középiskolai tantervekbe, maga az oktatás nem került szövetségi irányítás alá, aminek következtében a tantervek kulturális tartalma egyre inkább nemzeti színezetet kapott. Tehát egyszerre volt jelen centralizáció, ami az oktatás szerkezetét és az erősebb ideológiai nevelést írta elő a közoktatásban és a felsőoktatásban, és

mivel a tagköztársaságok egyre tágabb hatásköröket kaptak, egyre inkább erősödtek a decentralizációs törekvések.

Köszönettel tartozom Szabolcs Évának, Trencsényi Lászlónak és Sáska Gézáknak az építő jellegű megjegyzésekért.

Irodalom

1. A. Sajti, E. (1991). *Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság*. Szeged: JATEPRINT.
2. Bačević, J. (2014). *From Class to Identity: The Politics of Education Reforms in Former Yugoslavia*. Budapest – New York: CEU Press.
3. Bezdanov, S. (1973). *Community School in Yugoslavia*. UNESCO
4. Čurić, R. (1972). Pedagógiai könyvkiadás Jugoszláviában. *Magyar Pedagógia*, 72/(1) 75–78.
5. Janković, V. (1967). *Slobodno vrijeme u savremenoj pedagoškoj teoriji is praksi*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
6. *Jedinstvene osnove osnovnog vaspitanja i obrazovanja u SR Srbiji. Zajednička osnova srednjeg usmerenog obrazovanja i vaspitanja u SR Srbiji*. Beograd: Republički zavod za unapređivanje vaspitanja is obrazovanja. 1977.
7. Jović, D. (2003). *Jugoslavija, država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije, 1974–1990*. Zagreb: Promete.
8. Juhász, J. (1997). *A délszláv háborúk*. Budapest: Napvilág.
9. Juhász, J. (1999). *Volt egyszer egy Jugoszlávia: a délszláv állam története*. Budapest: Aula Kiadó.
10. Juhász, J. (2006). *A föderalizmus a kelet-európai történelemben*. In Krausz, T. (Ed.), *Kelet-Európa: történelem és sorsközösség: Palotás Emil 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék.
11. Juhász, J. (2009). *1968 Csehszlovákiában és Jugoszláviában*. In Bartha, E. & Krausz, T. (Eds.), *1968: Kelet-Európa és a világ*. Budapest: L' Harmattan.
12. Juhász, J. (2013). *A titói Jugoszlávia első évtizede*. In A. Sajti, E., Juhász, J. & Molnár, T. (Eds.), *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*. Zenta – Szeged: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Zentai Történelmi Levéltár.
13. Juhász, J. (2019). *Felbomlott? Szétverték? Elbukott? Paradigmák, viták, narratívák Jugoszlávia dezintegrációjának historiográfiájában*. Akadémiai nagydoktori tézis, ELTE. <http://real-d.mtak.hu/1204/>
14. Kardelj, E. (1977). *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. Beograd: Izdavački central „Komunist“.
15. Kovai, M. & Neumann, E. (2015). *Hová lett az egyenlősítő közoktatás? A komprehenzív iskolareform sorsa Angliában és Magyarországon 1945-től a nyolcvanas évekig*. *Educatio* 4, 65–78.
16. Krneta, Lj. (1958). *Osnovna škola*. Beograd: Savremena Škola.
17. Kvašček, R. (1969). *Razvijanje kritičkog mišljenja kod učenika*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
18. Lukó, A. (1963). *A társadalmi igazgatás Jugoszláviában. Cikkek és beszédek gyűjteménye. 1950–1960*. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.
19. Makuljević, N. (2017). *Jugoslovenska umetnost i kultura. Od umetnosti nacije do umetnosti teritorije*. In Perović, L., Roksandić, D., Velikonja, M., Höpken, W. & Bieber, F. (Eds.), *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. (pp. 414–434). Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
20. Morača, P. & Stojadinović, S. (1985). *A Jugoszláv Kommunista Szövetség története*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
21. Mužić, V. (1968). *Metodologija pedagoških istraživanja*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
22. Ničković, R. (1970). *Učenje putem rešavanja probleme u nastavi*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

23. Perović, L., Roksandić, D., Velikonja, M., Höpken, W. & Bieber, F. (2017). *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
24. Petranović, B., Končar, R. & Radonjić, R. (1985). *Sednice centralnog komiteta KPJ (1948–1952)*. Beograd: Izdavački centar Komunist.
25. Petrović, S., Vučinić, M. M. & Nesić, B. (2018). *Istorija jedne utopije I i II: 100 godina od stvaranja Jugoslavije*. Beograd: Catena Mundi.
26. Petrović Todosijević, S. (2018). *Omećemo svemlosm bičnom vodopadu. Reforma osnovnoskolskog sistema u Srbiju 1944–1959*. Beograd: Intitut za noviju istoriju Srbije.
27. Polonyi, P. & A. Sajti, E. (2000). *Mao – Tito*. Budapest: Pannonica Kiadó.
28. Potkonjak, N. (1977). *Od etatističke ka samoupravnoj socijalističkoj osnovnoj školi*. Beograd: Prosveta.
29. Rakić, B. (1971). *Intervju u vaspitanju*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
30. Rojc, E. (1975). *A JK SZ tizedik kongresszusa. Tito elnök beszámolója. Dokumentumok*. Újvidék: Forum.
31. Sárosi, K. (1975). *Vajdaság SZAT középiskolai tanterve és óraterve*. Újvidék: Tartományi Tankönyvkiadó Intézet.
32. Sáska, G. (2016). *Az oktatási rendszer reformja a negyvenes években és a kommunista identitáspolitiká*. In Németh, A., Garai, I. & Szabó, Z. A. (Eds.), *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában*. Budapest: Gondolat Kiadó.
33. Šefer, B. (1973). *Borislav Šefer beszámolója Jugoszlávia Szövetségi Nevelési Tanács nevében*. In Homoródiné Botond, É. (Eds.), *Konferencia az oktatásfejlesztés politikájáról*. Párizs, 1970. június 3–5. Általános beszámoló. *Oktatáspolitiká az 1970/1980. közötti évtizedre*. Budapest: Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ.
34. Šuvar, S. (1977). *Škola i tvornica u susret reformi odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska Knjiga.
35. Tóth, L. (1979). *A korszerű öngazgatású általános iskola kialakulásának útjai és feltételei*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
36. Tot, L. (1982). *Obrazovni centri u sistemu pozivnosmerenog obrazovanja i vaspitanja*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
37. Tóth, L. (1994). *Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig*. Szabadka: Szabadkai Szabadegyetem.
38. Vujišić-Živković, N. & Spasenović, V. (2010). *Modernisation, ideology and transformation of educational science – former Yugoslavia case (1918–1990)*. *Pedagogija*, 2, 213-222.
39. Vujišić-Živković, N. (2015). *Constitutive discontinuity. Education and pedagogy in the socialistic Serbia (1945–1990)*. *Journal of Contemporary Educational Studies/Sodobna Pedagogika*, 2, 64-77.
40. *Zakon o osnovnoj školi*. Službeni List SFRJ, Beograd (p. 84–85.)
41. Wachtel, A. B. (2001). *Stvaranje nacije, propast nacije*. Beograd: Stubovi Kulture.

Politics, the Policies and Science of Education in Socialist Yugoslavia in the 1950s, –60s and –70s

This paper examines the milestones of Yugoslavian education policy from the perspective of formative social and political events. It reviews the major pedagogical and political/ideological events that had a major impact on public education. Following the Second World War, ideological shifts within the federal republic were always in line with the interest of the party (KPJ) and its leader, Josip Broz Tito – the constitution, the legislative framework, and the education system were all crafted accordingly. The decentralizing, and later centralizing policies are presented through the overview of secondary literature, and through primary sources, including legal and political documents as well as the state-mandated curricula used in the 1950s and the 1970s, of which a comparative analysis is carried out.

Keywords: Yugoslavia, self-governance, education policy, education reform